

**XVIII YÜZİLLİYİN İKİNCİ YARISI – XX YÜZİLLİYİN
ƏVVƏLLƏRİNDƏ QUBA BÖLGƏSİNDƏ SƏNƏTKARLIĞIN SAXSI
MƏMULATI İSTEHSALI HAQQINDA**

Həsənova Günay Həsən qızı
Azərbaycan Universiteti
hesenovasiman6@gmail.com

Açar sözlər: Azərbaycan, Quba bölgəsi, dulusçuluq, şirli qablar, su kəmərləri, xammal

XVIII yüzilliyin ikinci yarısından XIX yüzilliyin 50-ci illərində olan dövrdə Azərbaycanda, o cümlədən Quba bölgəsində sənətkarlığın saxsı məmulatı istehsalı sahəsi daha geniş yayılmış sənətkarlıq sahələrindən biri olaraq qalırdı. Bu sahədə çalışan sənətkarlarməqsədlərindən asılı olaraq ənənəvi ərzaq məhsullarının emalında, hazırlanması və saxlanması işlədilan saxsı qablar və su kəməri istehsal edirdilər. XIX yüzilliyin 40-cı illərindən etibarən boyaqotu satışından külli miqdarda gəlir əldə edən yerli ayrı-ayrı imkanlı şəxslərin Quba şəhərində və kəndlərdə bir-birinin ardınca dəbdəbəli evlərin tikməyə başlaması ilə əlaqədar olaraq bişmiş kərpicə olan ehtiyacın artması dulusçuluqla məşğul bir çox sənətkarların kərpic istehsalı ilə məşğul olmasına şərait yaratdı. Digər tərəfdən əhalinin məişətinə metal qabların daxil olması dulusçuluqla məşğul olan sənətkarların sıralarında seyrəklik yaratmış oldu.

**О МАСТЕРСТВЕРЕМЕСЛЕННИКОВ-ГОНЧАРОВ В ГУБИНСКОМ
РЕГИОНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII - НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ**

Гасанова Г.Г.

Ключевые слова: Азербайджан, Губинский регион, гончарничество, глазурованные сосуды, водопроводные трубы, сырье

В период со второй половины XVIII столетия до 50-х годов XIX столетия в Азербайджане, в том числе и в Губинском регионе гончарное производство оставалось одним из самых распространенных отраслей ремесла. Мастера-ремесленники, работающие в этой сфере, в зависимости от своего назначения изготавливали глиняную посуду, используя при обработке, приготовлении и хранении традиционных пищевых продуктов и водопроводные трубы. С 40-х годов XIX столетия увеличение потребности в жженом кирпиче связано с тем, что местные зажиточные лица, получавшие большой доход от продажи марены,

стали один за другим строить роскошные дома в г. Губа и в селах, что привело к тому, что производством кирпича занимались многие ремесленники, занимавшиеся когда-то гончарным делом. С другой стороны, введение в быт населения металлических сосудов создало редкость в рядах гончарных мастеров.

ABOUT THE SKILL OF ARTISANS-POTTERS IN THE GUBA REGION IN THE SECOND HALF OF THE XVIII - BEGINNING OF THE XX CENTURIES

Hasanova G.H.

Keywords: *Azerbaijan, Guba region, pottery, glazed vessels, water pipes, raw materials*

In the period from the second half of the 18th century to the 50s of the 19th century in Azerbaijan, including the Guba region, pottery remained one of the most widespread branches of craft. Craftsmen working in this area, depending on their purpose, made earthenware, using traditional food products and water pipes in processing, cooking and storing. Since the 40s of the 19th century, an increase in the need for baked bricks is due to the fact that local wealthy people who received a large income from the sale of madder began to build luxurious houses one after another in the city of Guba and in the villages, which led to the fact that the production many artisans who were once engaged in pottery were engaged in brick. On the other hand, the introduction of metal vessels into the everyday life of the population created a rarity in the ranks of pottery masters.

Azərbaycanda gildən hazırlanan saxsı məmulatı istehsalı sənətkarlığın qədim sahələrindən biri olaraq tədqiqi bu günümüzədək öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Arxeoloji materiallar və tarixi mənbələr bu sənətkarlıq sahəsinin neolit dövründə meydana gəldiyini təsdiq edir. Əvvəllər qadınların məşğul olduğu dulusçuluq sənətkarlığı erkən orta əsrlərdə, xüsusilə sonrakı dövrlərdə inkişaf edərək daha da zənginləşmiş və dövrünün mükəmməl texnikası, mahir ustaları, məhsullarını ixrac edən saxsı məmulatı istehsalı mərkəzləri meydana gəlmişdi. Saxsı məmulatı istehsalının meydana gəlməsi və bu sənət sahəsinin uzun müddət davam etdirilməsində başlıca rol oynayan amillər Azərbaycan ərazisinin zəngin gil yataqları və ucuz odun ehtiyatına malik olmasından, əhalinin ev məişətində saxsı məmulatlarına zəruri tələbatdan, əmtəə istehsalını zəiflədən natural təsərrüfat şəraiti və onun XX yüzilliyin əvvəllərinə qədər davam edən qalıqlarından ibarət olmuşdur [17, s. 166].

XVIII yüzilliyin əvvəllərində başlanan və xanlıqlar dövründə də davam edən ümumi iqtisadi tənəzzül saxsı məmulatı istehsalına da mənfi təsir

göstərməyə başlamışdı. Lakin xanlıqlar dövründə saxsı məmulatı istehsalında aparıcı sahə olaraq qalırdı. Bununla belə tikintidə istifadəolunan saxsı məmulatın istehsalı dayanmamışdı. Şirli qabların, su kəmərləri üçün saxsı boruların, tikinti işlərində geniş istifadə olunan kaşı və bəzək kərpiclərinin istehsalına başlanmasında bu dövrlə bağlı olmuşdur. Quba bölgəsində də saxsı məmulatı istehsalı sənəti geniş yayılmış sənətkarlıq sahələrindən biri olmuşdur. “Bizə məlum olan əsasən XIX yüzilliyinə aid edilən ən yaxşı İspik saxsı sənətkarlıq nümunələri və digər əlavə materiallar və məlumatlar XVIII yüzilliyin sonu – XIX yüzilliyin əvvəllərində İspik saxsı istehsalının kifayət qədər inkişaf etdiyi barədə fikirləşməyə imkan verir, bu da keçmişdə satışı həyata keçirilən iri Quba və Dərbənd satış məntəqələrində saxsı məmulatının ticarət və iqtisadi əhəmiyyətinin dəfələrlə artması ilə bağlı olmuşdur.” [1, s. 87].

Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən ilhaq edilməsi ilə burada yaranan nisbi sakitlik, siyasi, hərbi çəkişmələrə son qoyulması, bir sıra sənətkarlıq sahələrində olduğu kimi saxsı məmulatı istehsalında da dirçəliş üçün şərait yaratdı. XIX yüzilliyin əvvəllərində məişətdə istifadə edilən müxtəlif təyinatlı məhsulların istehsalı üzrə ixtisaslaşmanın dərinləşməsi bu sahədə çalışan ustad sənətkarların işinin keyfiyyətini artırır. Zəngin çeşidə malik olan saxsı məmulatı, hər şeydən öncə, məişət ehtiyaclarını təmin etməkdən irəli gəlmişdir. Ona görə də, saxsı məmulatı istehsalı ilə məşğul olan sənətkarlar əhalinin zəruri məişət və təsərrüfat ehtiyaclarını ödəyən müxtəlif növ saxsı məmulatın hazırlanmasına üstünlük verirdilər. Yeri gələndə öz fantaziyalarından çıxış edərək yeni saxsı qablar istehsal edirdilər. Mütəxəssislər istifadə məqsədlərindən asılı olaraq məişətdə işlədilən dulusçuluq məhsullarını öz təyinatına görə bir neçə qrupa bölürlər. bunların arasında su qabları, yemək qabları, süd məhsulları üçün qablar, evlərin qızdırılması və işıqlandırılması üçün nəzərdə tutulan qablar əsas yer tuturdu. Yalnız məişətdə işlədilən su qablarının bir neçə növü – su daşımaq üçün (səhəng, cürdək, bardaq, şəhrəng, kuzə), süfrədə işlətmək üçün (küp, sürəhi, qurqur, dolça, parç, tayqulp), yuyunmaq və dəstəmaz almaq üçün (aftafa, lüləyən və s.) çox müxtəlif saxsı qablar istehsal edilirdi. Bütövlükdə, dulus ustaları 50-dən çox müxtəlif növlü qab-qacaq istehsal etməyi bacarırdılar [17, s. 168].

Saxsı məmulatı istehsalı Quba bölgəsinin bir sıra kəndlərində həyata keçirilirdi. 1831-ci ilin kameral təsvirinə görə bu bölgənin Tip mahalının İspik və Yenikənd kəndlərisaxsı məmulatı istehsalı sənətkarlığı sahəsində ixtisaslaşmışdı [15]. Onların hazırladığı saxçı qabların əksər hissəsi satılıq idi. Bu sənət sahəsi həmin kəndlərdə müəyyən gəlir mənbəyinə çevrildiyi üçün sonralar digər kəndlərdə də dulusçuluq məmulatının istehsalı artırılmışdı. Belə kəndlərdən biri də Möhüc kəndi olmuşdur. Belə ki, XIX yüzilliyin 50-ci illərin məlumatında saxsı məmulatının hazırlanması ilə Yenikənd kəndi ilə yanaşı Möhüç kəndində də məşğul olduğu göstərilir [3, s. 335]. XIX yüzilliyin 50-ci

illərin sonlarında Quba bölgəsində olmuş rus məmuru yazırdı: “burada hər bir evdə saxsı məmulatlar, küpə, bardaq, çırağ görmək olur. Çıraqların üstü neftlə örtülmüşdür.”[8]. Qeyd edək ki, evlərin işıqlandırılmasında istifadə olunan saxsı çıraqların hazırlanmasına XIX yüzilliyin ikinci yarısından etibarən başlandı [23, s. 77].

Keçmişdə olduğu kimi tədqiq olunan dövrdə də saxsı məmulatı istehsalı sənətkar ailəsinin məişət ehtiyaclarını ödəməklə yanaşı, həm də ailənin əsas əlavə gəlir mənbəyi olmuşdur. Əvvəllər olduğu kimi saxsı məmulatı istehsalında ailə forması hökmran olaraq qalırdı. Həmin ənənə saxsı məmulatı istehsalının geniş yayılmasına müəyyən baxımdan əngəl olsa da istehsal sirləri, texnikası və vərdişlərinin qorunub saxlanması və nəsil-dən-nəslə ötürülməsini təmin etmişdir [6, s. 38].

Quba bölgəsinin demək olar ki, bir çox kəndlərində və habelə şəhərin özündə gil məmulatı istehsalı ilə çoxlu sənətkarların məşğul olması haqqında mənbələrdə müəyyən təsvir xarakterli məlumat tapmaq mümkün olur. Bir sıra mənbələrin məlumatlarında İspik, Yenikənd və Möhüc kəndlərində bu sənət sahəsinin, bölgənin digər kəndləri ilə müqayisədə daha çox inkişaf etdiyinin şahidi oluruq. Lakin təəssüf doğuran hal budur ki, ümumilikdə saxsı məmulatı istehsalına özünü həsr edən sənətkarların sayı və bu peşənin iqtisadi səmərəliliyi haqqında heç bir məlumata rast gəlinmir. Belə məlumatlara yalnız XIX yüzilliyin ikinci yarısında təsadüf olunur. Əsərini zəngin arxiv sənədləri əsasında yazan Ə.S. Sumbatzadə XIX yüzilliyin 60-cı illərində Quba bölgəsində saxsı məmulatı istehsal edən sənətkarlar tərəfindən 475 dəzqahda 24 135 rubl dəyərində saxsı məmulatı hazırlandığını göstərir [22, s. 141]. Təkcə İspik kəndində 200 dəzqahda 20 000 rublluq məhsulun istehsal olduğu məlumdur [21, s. 113]. Bu da bütövlükdə Quba bölgəsində istehsal olunan məhsulun ümumi dəyərinin 90 faizdən çoxunu təşkil edirdi. Məhsullar az qismi hazırlandıqları kəndlərdə satılırdı. Böyük əksəriyyəti sifarişlə hazırlandıqları üçün kənara daşınırdı.

XIX yüzilliyin 80-ci illərdə bu üç – İspik, Yenikənd və Möhüc kəndlərində saxsı məmulatı istehsalı ustaları tərəfindən ildə 150 000 ədəd müxtəlif çeşidli qablar hazırlanmışdı [4, s. 208]. İstehsal olunan məhsullar yerindəcə satılırdı. Saxsı qabların satış mərkəzləri bir sıra kəndlərdə təşkil olunan bazar günü “yarmarkaları” hesab olunurdu. Daha çox çox satılan mallar içərisində hər bir evdə tapılan saxsı su bardağı və nehrələr idi [7]. Belə bardağın birinin qiyməti 20-80 qəpiyə satılırdı [13].

XIX yüzilliyin 60-cı illərində Quba bölgəsində saxsı məmulatların istehsal vəziyyətini nəzərdən keçirək [22, s. 141]:

I cədvəl

İllər	Müəssisələrin sayı	İstehsal olunan məmulatın dəyəri, rublla
1860	16	1 460
1861	16	1 450
1863	50	1 900
1864	65	2 275
1865	65	2 250
1866	63	3 000
1867	63	3 000
1868	73	4 100
1869	64	5 000

Cədvəldən göründüyü kimi, 1860-cı ildə Quba bölgəsində 16 saxsı məmulatı istehsalı müəssisəsi fəaliyyət göstərdiyi halda, 1868-ci ildə belə müəssisələrin sayı 73-ə çatmışdı. Belə artım saxsı məmulatına tələbatın artması ilə izah oluna bilər. Bu illərdə ən az məhsul dəyəri 1 450 rubl olmaqla 1861-cı ildə, ən çox məhsul isə dəyəri 5 000 rubl olmaqla 1869-cu ildə istehsal olunmuşdu. Qeyd etmək lazımdır ki, ümumi satılan məhsulların dəyəri, satılan hər bir məhsula qoyulan qiymətdən də asılı ola bilərdi. Görünür Quba dulmuşları istehsal etdiyi qablar müxtəlif naxışlarla bəzədildiyinə və üzərinə şirin şəkildiyinə görə onların qiymətləri baha olurdu. Belə ki, şirli qablar iki mərhələdə bişirilirdi. Əvvəlcə məmulat adı qaydada bişirib kürədən çıxarır və onun üzərinə şir çəkildəndən sonra yenidən kürəyə yığırdılar. Qabların bişirilməsinə 500 kub sajən ağac lazım gəldiyi [4, s. 208] halda, onun şirlənməsinə də bir o qədər odun tələb olunurdu. Dulmuşluq emalatxanalarında bir və ya iki nəfər məşğul olurdu.

XIX yüzilliyin 70-ci illərində saxsı məmulatı istehsalın satışında azalmanın baş verdiyi müşahidə olunur. Belə ki, 1870-ci ildə saxsı məmulatının satışından əvvəlki olduğu qədər gəlir əldə olunmuşdusa, bu rəqəmlər 1873-cü ildə 4 480 rubl, 1876-cı ildə 3 360 rubl, 1878 və 1879-cü illərdə hər il üçün 2 250 rubl olmuşdur. Həmin illərdə - 1870-ci ildə 312 nəfərin çalışdığı 64, 1873-cü ildə 128 nəfərin çalışdığı 64, 1876-cı ildə 98 nəfərin çalışdığı 48 saxsı məmulatı müəssisələri fəaliyyət göstərmişdir. Bu zaman hər bir müəssisədə iki nəfər sənətkar işləyirdi. Bunu statistik məlumatlar da təsdiq edir [22, s. 145]:

II cədvəl

İllər	Müəssisələrin sayı	İşçilərin sayı	İstehsal olunan məmulatın dəyəri, rublla	Hər bir müəssisədə çalışan işçilərin sayı orta hesabla
1870	64	312	5 000	2
1873	64	128	4 480	2
1876	48	98	3 360	2
1878	150	150	2 250	1
1879	150	150	2 250	1

Cədvəldən göründüyü kimi 1878 və 1879-cu illərdə saxsı məmulatı istehsalı müəssisələrinin sayında artım baş verməsinə baxmayaraq satışa çıxarılan məhsulun dəyəri 1865-ci ildə satılan məhsulun dəyərində bərabər olmuşdur. Görünür azalmanın baş verməsi müəssisələrin işçilərin sayının bir nəfər olması ilə bağlı olmuşdur. Belə vəziyyət 1880, 1881 və 1882-ci illərdə sabit olaraq qalmışdır [22, s. 145]:

III cədvəl

İllər	Müəssisələrin sayı	İşçilərin sayı	İstehsal olunan məmulatın dəyəri, rublla	Hər bir müəssisədə çalışan işçilərin sayı orta hesabla
1880	150	150	2 250	1
1881	150	150	2 250	1
1882	150	150	2 250	1
1883	100	120	2 000	1-2
1884	109	130	3000	1-2
1885	107	140	3 500	1-2
1886	120	150	4 000	1-4
1888	20	80	1 800	4
1889	18	54	1620	3

XIX yüzilliyin 80-ci illərin son iki ilində bizə məlum olmayan səbəblərə görə saxsı məmulatı istehsalı emalatxanalarının sayında kəskin azalma müşahidə olunur. 1889-cu ildə müəssisələrin sayı 18-dək azalmış və müəssisələrin gəliri 1620 rubl olmuşdu. Lakin 1890-cı ildə müəssisələrin gəliri saxsı məmulatı istehsalı tarixində ən çox – 9 200 rubla çatmışdı. Görünür həmin ilin daha gəlirli olması ötənki illərə nisbətən saxsı məmulata kəskin tələbatın olması ilə bağlı olmuşdur. Statistik məlumatlar bunu bir daha təsdiq edir [22, s. 145]:

IV cədvəl

İllər	Müəssisələrin sayı	İşçilərin sayı	İstehsal olunan məmulatın dəyəri, rublla	Hər bir müəssisədə çalışan işçilərin sayı orta hesabla
1890	42	184	9 200	4
1891	42	150	5 000	3-4
1893	50	100	3 000	2
1897	47	145	3 728	3
1898	49	160	3 820	3-4
1899	36	87	2 880	2

Cədvəldən görüldüyü kimi 1891-ci ildən başlayaraq 1900-cu ilədək saxsı məmulatı istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin sayında azalma müşahidə olunur. Azalma həm də bu sənətkarlıq sahəsində məşğul ola sənətkarların sayında da baş vermişdir. Bu görünür həmin illərin iqtisadi böhranı ilə bağlı olmuşdur.

XX yüzilliyin əvvəllərində Bakı qubernatorunun verdiyi hesabatlardan aydın olur ki, 1902-ci ildə dulusçuluqla 248 işçinin çalışdığı 62 emalatxananın gəliri 4 960 rubl [18, 2 sayılı cədvəl], 1903-cü ildə 232 işçinin çalışdığı 58 emalatxananın gəliri 4640 rubl [19, 2 sayılı cədvəl], 1904-cü ildə isə 262 işçinin çalışdığı 58 emalatxananın gəliri 4680 rubl [20, 2 sayılı cədvəl] olmuşdur. Görüldüyü kimi XX yüzilliyin əvvəllərində saxsı məmulatı istehsalı sabit olmuşdur.

Saxsı məmulatı istehsalı ilə məşğul olan sənətkar ustalar gil məmulatının hazırlanmasında müxtəlif alətlərdən istifadə edirdilər. Babasıl, çikol, gəlbəri, həş, xul, irqə, karkar, kartalaş, küən, qabatrın, qaqram, qəlib, qıra, list, lok, lenə, nasxım, piçənə, piyə, püşkər, sər, zıvana, zuldən sözləri yalnız dulusçuluq

sənəti ilə məşğul olanların nitqində işlədilirdisə və yalnız onlar üçün anlaşılıq idisə [5, s. 9], onların hazırladığı dulusçuluq məmulatını bütün xalq tanıyırdı.

Quba kəndlərində istehsal olunan saxsı mətbəx məmulatının şirli olması, həmin məmulatı hazırlayan sənətkarların yüksək peşəkarlığından xəbər verirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, orta əsr saxsı məmulatı istehsalı üçün səciyyəvi olan şirli qablar istehsalı XIX yüzilliyin sonlarında tədricən tənəzzülə uğrayıb aradan çıxmış, məhdud miqdarda Qubada, qismən isə Gəncədə qalmışdı. Etnoqrafik materiallardan görüldüyü kimi şirli qablar iki mərhələdə bişirilirdi: əvvəlcə adi qaydada məmulatı bişirərək kürədən çıxarılır və onun üzərinə şir çəkiləndən sonra yenidən kürəyə yığılırdı. Şirin bişirilməsi üçün əvvəlcə vaxt yanan odla 2-3 saat ərzində onu qızdıraraq bərkidir, sonra bir gecə-gündüz kürədə yüksək hərarət yaradırdılar [2, s. 363]. XIX yüzilliyin 70-ci illərində Quba şəhərində Əliheydər Qasım oğluna, Hüseyinqulu karbəlayi Abbas oğluna və axund Rəcəbəlibəy Abdulla oğluna məxsus saxsı qabları istehsal edən və belə qabların satışı ilə məşğul olan dükan-emalatxanalar fəaliyyət göstərmişdir [10, v. 1-119]. Sonrakı illərdə şəhərdə deyil bölgənin iri yaşayış məntəqələrində - Dəvəçi və Qusarda belə emalatxana dükanların fəaliyyət göstərdiyi müşahidə olunur. 1887-ci ilin məlumatına görə Dəvəçidə Şixihəsən Şixməmməd oğlu, karbəlayi İsmayıl Məmmədabbas oğlu, Şixəli Tanrıverdi oğlu [11, v. 3-9] və Qusarda Mustafa Məmməd oğlu və digərlərin [12, v. 11-19] istifadəsində olmuşdur.

Saxsı məmulatı istehsalı ilə məşğul olan sənətkarlar məişətdə və mətbəxdə istifadə olunan müxtəlif qablardan başqa, həm də uzaq məsafələrdən şəhərə suyun çəkilməsi üçün istifadə olunan su boruları hazırlayırdılar. Quba bölgəsində məişətdə və mətbəxdə istifadə olunan qabların istehsalı əsasən İspik, Yenikənd və Möhüc kəndlərində həyata keçirilirdisə, saxsı boru istehsalı ilə məşğul olan dulusçular şəhərdə olurdu. Şəhərə suyun çəkilməsi ilə bağlı, yerli sənətkarlardan əlavə kənar bölgələrdən, xüsusilə Şamaxıdan sənətkarlar dəvət olunurdu. Qeyd edək ki, rəsmi idarələr Quban su təchizatına fikir vermədiyindən bu iş büsbütün Quba sakinlərinin özlərinin üzərinə düşmüşdü. 1861-ci ildə yerli sakinlərdən biri öz vəsaiti hesabına 12 verstlik məsafədən şəhərə su kəməri çəkdirmiş, şəhərin mərkəzində də gözəl bir fəvvarə də tikdirmişdir [9]. Hətta su kranları belə saxsıdan düzəldilmişdi [9]. Kəndlərin bir çoxunda suyu uzaq məsafədən saxsı su boruları vasitəsilə gətirildiyini nəzərə alsaq, suyun çəkilməsi üçün lazım olan su boruları kəndlərin özündə, kənd əhalisinin vəsaiti hesabına istehsal olunurdu.

Lakin sonralar şəhər idarəsi Quba su kəmərinin xərclərini öz üzərinə götürmüşdür [16, s. 18]. Şəhər əhalisi artdığından və şəhərin ərazisi də genişləndirdi. Bu da yeni su kəmərlərin çəkilməsini tələb edirdi. Ona görə də saxçı boruların hazırlanmasına böyük ehtiyac yaranmışdı. Belə vəziyyət şəhər dulusçularının işini artırmış olurdu. XIX yüzilliyin 80-ci illərində şəhərsaxsı sənətkarları tərəfindən 20 000 ədəd saxsı borular istehsal olunmuşdu ki,

bunların hər biri 1 qəpiyə satılmışdı[14]. Saxsı boru istehsalı yalnız su kəmərlərinin çəkilməsi zamanı həyata keçirilirdi.

Beləliklə, Quba bölgəsində Şimali Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi bəhs olunan dövrdə saxsı məmulatı istehsalı ilə məşğul olan sənətkarların sayı kifayət qədər çox olmuşdur. XIX yüzilliyin sonu – XX yüzilliyin əvvəllərində qubalıların məişətinə Rusiyadan və Avropadan gətirilən müxtəlif dəmir və mis qabların daxil olmasına baxmayaraq, saxsı məmulatından imtina edilməmişdi. XX yüzilliyin 70-ci illərində Quba kəndlərində sənətkarların hazırladıqları nehrə, su bardağı və s. istifadə olunurdu.

Ədəbiyyat

1. Агаширинова С.С. Материальная культура лезгин XIX – начало XX вв. – Москва: Издательство Наука, 1978. – 304 с. /
2. Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə. I cild. – Bakı: Şərq-Qərb, 2007. – 544 с.
3. Берже А. Прикаспийский край // Кавказский календарь на 1857 год. – Тифлис: Типография канцелярии наместника Кавказского, 1856. Отделение III, с. 275-339 /
4. Экономический быт государственных крестьян в южной части Кубинского уезда, Бакинской губернии, исследование П.Н. Ягодинского // Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края. Т. II. Ч. I. – Тифлис: Типография А.А. Михельсона. – С. 159-288
5. Əliyeva N.S. Azərbaycan dilində dulusçuluqleksikası. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. – Sumqayıt: 2022. – 152 s.
6. Əlizadə A.M. XIX əsrin I yarısında Şimali Azərbaycanda sənətkarlıq. Tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyası. – Bakı. 1995. – 139 s.
7. Истомин Н. Мюшкюрская долина // Кавказ, 28 февраля /12 марта/ 1865 года, №17
8. Истомин Н. Путевые заметки // Кавказ, 13 февраля 1859 года, №14
9. Истомин Н. Путевые заметки // Кавказ, 1 июня 1861 года, №42
10. Журнал генеральной проверки торговых и промышленных заведений в городе Кубы и еврейской загородной слободы. 1876 год // Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, f. 43, siy. 1, iş 98,
11. Журнал проверки торговых и промышленных заведений местечки Дивичи Кубинского уезда за 1887 год // Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, f. 43, siy. 1, iş 398,

12. Журнал генеральной проверки торговых и промышленных заведений в урочище Кусары за 1887 год // Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivı, f. 43, siy. 1, iş 398,

13. Кустарная промышленность за Кавказом // Кавказ, 23 ноября 1882 года, № 310

14. Кустарная промышленность за Кавказом // Кавказ, 24 ноября 1882 года, № 311

15. Quba əyalətinin kameral təsviri (1831-ci ildə kollec rəqistraturu Xotyanovski tərəfindən tərtib edilmişdir). Tərcümə, giriş qeydlər və yekun cədvəllərin müəllifi professor T.T. Mustafazadəndir. – Bakı: Sabah, 2008. – 752 s.

16. Мамедов Н.Р. История города Кубы в XIX-начала XX века. Автореф. канд. дисс. - Баку, 1989. - 24 с.

17. Mustafayev S.M. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda sənətkarlıq. – Bakı: Elm. – 2002. – 272 s.

18. О числе фабрик и заводов в Бакинской губернии за 1902 год. // Обзор Бакинской губернии за 1902 год. Приложение ко всеподданнейшему отчету. – Баку: Типография губернского правления, 1903. – 63, [88] с.

19. О числе фабрик и заводов в Бакинской губернии за 1903 год. // Обзор Бакинской губернии за 1903 год. Приложение ко всеподданнейшему отчету. – Баку: Типография губернского правления, 1904. – 78, [140] с.

20. О числе фабрик и заводов в Бакинской губернии за 1904 год. // Обзор Бакинской губернии за 1904 год. Приложение ко всеподданнейшему отчету. – Баку: Типография губернского правления, 1905. – 78, [110] с.

21. Сельское хозяйство и промышленность // Списки населенных мест Российской империи по Кавказскому краю. LXV. Бакинская губерния. – Тифлис: Типография главного управления наместника Кавказского, 1870. – С. 106-116

22. Сумбатзаде А.С. Промышленность Азербайджана в XIX в. – Баку: Издательство Академии Наук Азербайджанской ССР, 1964. – 501 с.

23. Vəliyev F.İ. XIX – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyəti (tarixi-etnografik tədqiqat). – Bakı: Şərq-Qərb. – 2010. – 424 s.